

Document: Archeologische Quickscan
Plangebied: Recreatieoord Enkhuizer Zand, Enkhuizen, gemeente Enkhuizen
Adviesnummer: 16135
Opsteller: D.M. Duijn & M.H. Bartels
Datum: 13-09-2016

Advies	Deel terrein	Vrijgeven Monitoring werkzaamheden (kosteloos)
	Deel terrein	Nader onderzoek bij ingrepen groter dan 500 m2 en dieper dan 75 cm onder maaiveld (mogelijk kosten initiatiefnemer)
	Waterbodem	verkenning d.m.v sidescan sonar & magnetometer, daarna handelen op basis van uitslagen.

Archeologische Quickscan

1. Bestaande situatie en voorgenomen ingrepen

Op verzoek van de gemeente Enkhuizen (Frank Weghaus) is gekeken naar het aspect archeologie met betrekking tot de toekomstige inrichting van het Recreatieoord Enkhuizer Zand in Enkhuizen. Het plangebied heeft een oppervlakte van ca 35 ha. Bij het maken van deze Quickscan bestaan nog geen uitgewerkte plannen voor het gebied. Op dit moment is het voornemen om aan de zuidzijde van het plangebied vakantiewoningen te realiseren. Aan de noordzijde van het gebied komt mogelijk een camping. Verder worden mogelijk één of meer strekdammen in het IJsselmeer gecreëerd.

Afbeelding 1. Ligging plangebied op een luchtfoto (zwarte stippellijn).

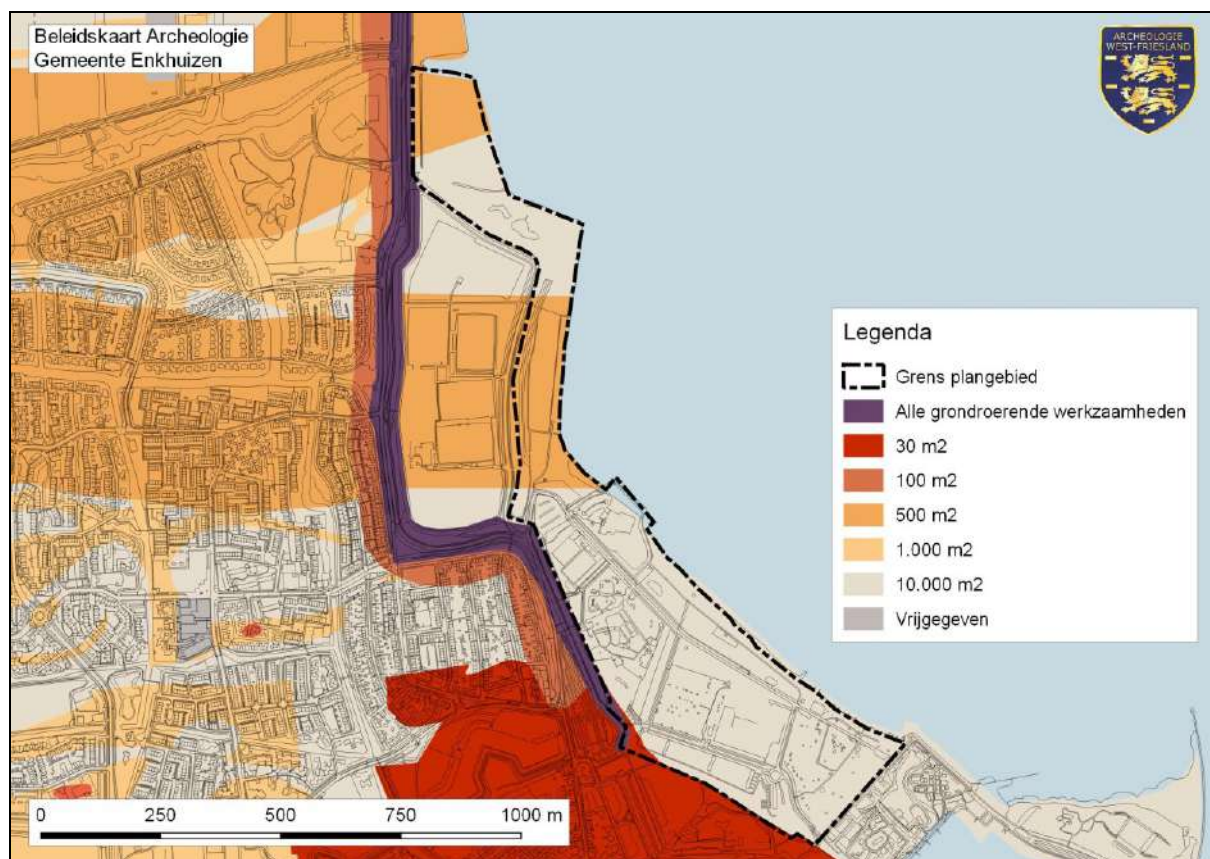
2. Beleidskaart archeologie

De gemeenteraad van Enkhuizen heeft op 2 april 2013 de 'Archeologische Beleidsnota gemeente Enkhuizen 2013' vastgesteld (Molenaar & van Berkel, 2013) en tegelijkertijd de Erfgoedverordening Enkhuizen 2010 daarop aangepast. Een belangrijk onderdeel van deze nota is de 'archeologische beleidskaart'. Op deze kaart is aangegeven waar de bekende archeologische vindplaatsen zich bevinden en welke archeologische verwachtingszones er zijn in de categorieën (zeer) hoog, middelhoge en lage verwachting. De verwachting is gecombineerd met een beleidsadvies per archeologische verwachtingszone.

Het plangebied ligt in verschillende zones (afb. 2), te weten:

- Archeologisch Waardevol verwachtingsgebied 2 (AWV2): hoge archeologische verwachting voor bewoning uit de Middeleeuwen: archeologisch aspect meewegen bij ingrepen groter dan 500 m² en dieper dan 35 cm;
- Archeologisch Waardevol verwachtingsgebied 5 (AWV5): onbekende archeologische verwachting: archeologisch aspect meewegen bij ingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan 35 cm.

Voor het water van het IJsselmeer geldt dat rekening moet worden gehouden met archeologie bij plannen groter dan 500 m².

Afbeelding 2. Plangebied (zwarte stippellijn) op de beleidskaart archeologie.

3. (Cultuur)historische achtergrond

De grens tussen het land en de Zuiderzee lag tot ver in de Middeleeuwen enkele kilometers ten oosten van de huidige kustlijn. Waarschijnlijk is in de 11de of 12de eeuw oostelijk West-Friesland ontgonnen door op systematische wijze sloten door het veen te graven. De eerste fase van de ontginning besloeg het gebied ten noorden van de Oude Gouw, een oost-west georiënteerde hoofdafwatering. De nederzettingen en kerken van de kolonisten lagen in deze fase geconcentreerd langs een as, de Zuiderkadijk, die parallel liep aan de iets ten zuiden hiervan gelegen Oude Gouw. Iets ten noorden van de Zuiderkadijk ligt de Noorderkadijk. Archeologische vondsten en waarnemingen wijzen erop dat langs deze korte as ook bewoning aanwezig was. Het lijkt alsof een aantal ontginners zich vestigden ter hoogte van de Noorderkadijk, maar de overige ontginners voor een iets zuidelijkere ligging van hun nederzettingen kozen ter hoogte van de Zuiderkadijk.

De tweede ontginningsfase in het oosten van West-Friesland besloeg het gebied tot een nieuwe hoofdafwatering: de Wijzend/Tocht. De nederzettingen langs de Kadijken werden verlaten en verplaatst naar een nieuwe bewoningsas, namelijk de huidige Streekweg. Opvallend is dat de kerken van de dorpen binnen dezelfde perceelsgrenzen naar het zuiden zijn verplaatst. Archeologische vondsten wijzen erop dat de eerste bewoning langs de Streekweg uit de tweede helft van de 12de eeuw dateert.

De kerk van Bovenkarspel stond tijdens de eerste fase van de ontginning langs de Noorderkadijk: tijdens de ruilverkaveling van de jaren '70 is hier een grafveld ontdekt, precies

in het verlengde van de middeleeuwse kerk van Bovenkarspel langs de Streekweg. Ten oosten van Bovenkarspel lag het dorp Gommerskarspel, dat later is opgegaan in de stad Enkhuizen. De kerk van dit dorp stond in de Late Middeleeuwen op de plaats van de huidige Westerkerk. Voorafgaand aan de verplaatsing van het dorp naar de Streekweg moet een oudere kerk hebben gestaan langs de Zuider- of Noorderkadijk, precies ten noorden van de Westerkerk. Als de kerk langs de Zuiderkadijk stond, bevond de kerk zich waarschijnlijk ter plaatse van de huidige Immerhornpolder. Wanneer de kerk zich langs de Noorderkadijk bevond, moet de oude kerkplaats in het water van het IJsselmeer worden gezocht.

Gedurende de Middeleeuwen is veel land door de Zuiderzee weggeslagen, waardoor de Omringdijk steeds naar het westen moest worden verplaatst door middel van inlagen. Een deel van het dorp Enkhuizen, gelegen ten oosten van Gommerskarspel, kwam hierdoor buitendijks te liggen. De inwoners werden gedwongen om hun huizen richting het westen te verplaatsen: zij bouwden de nieuwe huizen onder meer op de top van de Omringdijk, die in de huidige situatie onder de Breedstraat ligt. Uit archeologische gegevens is bekend dat de Omringdijk al rond 1200 op de locatie van deze straat lag. In de periode daarna is de Omringdijk ten noorden van Enkhuizen, de huidige Oosterdijk, nog enkele malen ingelaagd. Waarschijnlijk is sprake van twee inlagen. Bij de eerste inlaag is de Vissersdijk ontstaan. Vanaf de westzijde van de Vissersdijk ging de inlaagdijk in een rechte lijn naar het noorden. De tweede inlaag creëerde een tweede hoek in de dijk, iets ten noorden van het huidige Enkhuizen. Hierbij ontstond de huidige Oosterdijk. De hoek aan de noordzijde van de Oosterdijk, de huidige Venhoek, droeg destijds de naam Immenhorn. Wanneer de inlagen ten noorden van Enkhuizen plaatsvonden, is niet precies bekend. Voor de oudste inlaag, waarbij de Vissersdijk is ontstaan, is zeker dat deze van vóór 1320 dateert. De tweede inlaag moet vóór 1402 zijn voltooid. Het is goed mogelijk dat de beide inlagen al in de 13de eeuw zijn gemaakt.

Ten oosten van de Oosterdijk lag aanvankelijk nog veel buitendijks land. Dit 'voorland' speelde een belangrijke rol bij de bescherming van de dijk. Het land buiten de dijk was bovendien belangrijke weide- en akkergrond. Door de stormvloed en de toenemende afkalving van het buitendijks gebied kromp de hoeveelheid voorland sterk in. Om een deel van het buitendijkse land voor verdere afkalving te behoeden, kreeg Enkhuizen in 1401 toestemming om ten noorden van de stad een kaag aan te leggen. Een kaag, koog of uiterdijk is een stuk buitendijks land dat werd beschermd door een zomerdijk. De zomerdijk beschermde de polder gedurende de zomermaanden tegen overstroming en bestond waarschijnlijk in veel gevallen uit oude, opgegeven delen van de Omringdijk. De nieuwe kaag kreeg later de naam Immenhornpolder. De kaag was veel groter dan de huidige Immerhornpolder: de polder besloeg een omvangrijk gebied langs de Oosterdijk. De polder is onder meer afgebeeld op de kaart van Johannes Dou uit 1651-1654 (afb. 3). Tegen de zuidzijde van de Immenhornpolder ligt buiten de zomerdijk een strook voorland. Dit voorland valt gedeeltelijk binnen het plangebied.

Afb. 3 Het plangebied (rode lijn) op de kaart van Johannes Dou uit 1651-1654. Binnen de blauwe lijn ligt de Immenhornpolder.

In 1675 werd de Immenhornpolder ten noorden van Enkhuizen door toedoen van een stormvloed sterk verkleind. Een kaart uit 1723 toont de gevolgen van de stormvloed uit 1675: een groot deel van de buitendijkse polder staat onder water (afb. 4). Alleen aan de zuidzijde resteert nog een deel van de zomerdijk, de rest is weggespoeld. Tussen de noordzijde van de zomerdijk en de Oosterdijk bevindt zich op de kaart een blauwe lijn met de naam

'Kadijkje'. Deze korte dijk is rond 1700 gemaakt ter bescherming van de ten zuiden daarvan gelegen polder. Ten oosten van de zomerdijk lag nog steeds een strook voorland, waarop een galg is afgebeeld. Deze galg is aan het einde van de 18de eeuw afgebroken.

Afb. 4 De gevolgen van de stormvloed van 1675 op een kaart uit 1723.

Later in de 18de eeuw zijn enkele houten strekdammen, zogenaamde 'hoofden', gemaakt aan de noordzijde van de polder. Zij zijn zichtbaar op een anonieme kaart uit 1775 (afb. 5).

Afb. 5 De 'hoofden' aan de noordzijde van de Immenhornpolder in 1775.

Achter de hoofden vond enige aanwas van land plaats. Het noordelijk deel van de voormalige Immenhornpolder is na het maken van deze kaart nauwelijks gewijzigd: nog

steeds liggen hier de hoofden met stukken buitendijks land. Het zuidelijk deel van de polder is in 1873 in opdracht van de gemeente Enkhuizen opnieuw bedijkt, waardoor de huidige Immerhornpolder is ontstaan.

In de jaren 60 van de vorige eeuw is het Enkhuizer Zand gemaakt door zand op te spuiten. Hierbij is als het ware nieuw buitendijks land gecreëerd. Het zand is in de omgeving van Enkhuizen uit het IJsselmeer weggezogen.

4. Archeologische bronnen

In 2015 is een booronderzoek uitgevoerd in de Immerhornpolder (Duijn & Ter Steege 2016). In veruit de meeste boringen is hierbij een intact bodemprofiel aangetroffen waarin archeologische sporen uit de Bronstijd en Late-Middeleeuwen aanwezig kunnen zijn. Het niveau waarop sporen worden verwacht, ligt op een diepte van circa 1,20 m onder maaiveld. Hierboven bevinden zich lagen klei die gedurende vele eeuwen zijn opgeslibt bij overstromingen van het buitendijks land.

In de jaren 70 en 80 zijn op de locatie van het Zuiderzeemuseum archeologische objecten gevonden, namelijk een lakenlood uit de 17de eeuw en een scherf van bijzonder Portugees aardewerk (vondstmeldingen 1254 en 1257). De objecten zijn meegekomen met het opzuigen van zand in het IJsselmeer dat vervolgens binnen het plangebied is opgebracht. Waarschijnlijk gaat het om afval uit Enkhuizen dat eeuwen geleden met boten in zee is gestort.

5. Conclusie

Het Enkhuizer Zand bestaat voor een groot deel uit land dat in de jaren 60 van de vorige eeuw is gemaakt door het opspuiten van zand uit het IJsselmeer. De noordzijde van het plangebied is 'oud land'. Aanvankelijk lag dit land binnen de Omringdijk. In de 11de en/of 12de eeuw was bewoning aanwezig langs de Noorder- en Zuiderkadijk. Deze bewoningsassen liggen gedeeltelijk binnen het plangebied. In de Late Middeleeuwen is het gebied buiten de Omringdijk komen te liggen door het gefaseerd terugleggen van de Omringdijk. Kort na 1400 is de Immenhornpolder aangelegd, die op dat moment een groot gebied ten oosten van de Oosterdijk besloeg. De polder is in 1675 grotendeels weggeslagen bij een stormvloed. In 1873 is de zuidzijde opnieuw bedijkt, waarbij de huidige Immerhornpolder is ontstaan.

6. Advies

Het grootste deel van het plangebied is vrijgesteld van archeologisch onderzoek (grijs op afb. 2). Ten behoeve van het doen van waarnemingen dient voor dit gebied wel in de omgevingsvergunning te worden opgenomen dat Archeologie West-Friesland toekomstige graafwerkzaamheden wil monitoren. Hierbij kunnen vondsten worden verzameld die in het opgespoten zand aanwezig zijn.

Voor het monitoren van de graafwerkzaamheden worden geen kosten in rekening gebracht en dit zal niet tot noemenswaardige vertragingen leiden. Vondstmateriaal dat bij het uitvoeren van het werk wordt aangetroffen is (conform de Monumentenwet) eigendom van de Provincie Noord-Holland en zal door Archeologie West-Friesland worden aangeleverd aan het Provinciaal Depot van Bodemvondsten te Castricum.

Aan de noordzijde van het plangebied liggen twee zones waar sporen uit de Late Middeleeuwen worden verwacht (oranje/geel op afb. 2). Voor deze zones geldt dat rekening dient te worden gehouden met archeologie bij ingrepen groter dan 500 m². Uit het booronderzoek in de Immerhornpolder is gebleken dat de archeologische laag zich op ruim 1 meter onder maaiveld bevindt. Zolang bij de voorgenomen herinrichting de bodem niet dieper wordt verstoord dan tot 75 cm onder maaiveld en de ontwikkeling niet groter is dan 500 m² wordt voor het terrein geen vervolgonderzoek geadviseerd. Bij een grotere verstoring of een diepere verstoring (hieronder valt ook het aanbrengen van heipalen) dient nader archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd.

Indien de beoogde convexe kustboog wordt uitgevoerd, dient vooraf een verkennend onderzoek op de waterbodem te worden uitgevoerd met de side scan sonar en magnetometer. Op basis van de uitslag hiervan, bijvoorbeeld scheepsresten, dient het protocol Waterbodems KNA te worden gevolgd.

7. Bronnen

Boon, P., 1991: Voorland en inlagen. De Westfrieze strijd tegen het buitenwater, in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 58, 78-111.

Brandt, G., 1666: *Historie der vermaerde zee- en koop-stadt Enkhuizen, vervaetende haere herkomst en voortganch. Mitsgaders verscheide gedenkwaardige geschiedenissen, aldaer voorgevallen*, Enkhuizen.

Duijn, D.M., 2011: *Het verhaal van een West-Friese Wereldstad. Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen*, Hoorn (Masterscriptie Universiteit van Amsterdam).

Duijn, D.M. & B.C. ter Steege, 2016. *Immerhornpolder, Enkhuizen, gemeente Enkhuizen. Een bureauonderzoek en verkennend booronderzoek*. Westfrieze Archeologische Notitie 7.

Molenaar, S, R. van Berkel, 2009: *Archeologische beleidsnota Gemeente Enkhuizen (1^e concept)*, RAAP-rapport 1591.

Vries, P.J., de, 2004: *De plattegronden van Enkhuizen. Van ganzenveer tot cd-rom*, Enkhuizen.

8. Geldigheid

Indien de bouwplannen voor dit project worden gewijzigd na advisering, dan dienen de nieuwe bouwplannen te worden voorgelegd aan Archeologie West-Friesland, zodat deze opnieuw kunnen worden beoordeeld. Het voorgaande advies vervalt daarmee.

Deze archeologische quickscan heeft een geldigheid van **2 jaar**. Na verloop van deze periode wordt het advies ongeldig en dient bij ontwikkelingen een nieuw archeologisch advies te worden aangevraagd. Dit geldt ook voor ongewijzigde bouwplannen.

Bovenstaand archeologisch advies is daarmee geldig tot:

30-08-2018